

Σπυρίδων. Γ. Πλουμίδης

*Η φασιστική νεολαία Ε.Ο.Ν. του Ι. Μεταξά (1936-40)**

Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά ήταν γέννημα της «εποχής των δικτατόρων» στη μεσοπολεμική Ευρώπη. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου όμως ποτέ δεν έφθασε στο ώριμο στάδιο του φασισμού και μέχρι το 1941 δεν είχε συγκροτήσει μια συνεκτική καθεστωτική ιδεολογία και συντεχνιακή δομή. Η πλήρης απουσία ενός μαζικού κινήματος ή κόμματος ήταν η πλέον καθοριστική ειδοποιός διαφορά του μεταξικού Νέου Κράτους από τα ολοκληρωτικά καθεστώτα. Το αυταρχικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου ήταν μια φασίζουσα (και φασιστοειδής) δικτατορία με ολοκληρωτικές τάσεις, χωρίς (κατά τη διατύπωση του ίδιου του Μεταξά στο ημερολόγιό του το 1941) «ιδιαίτερο κόμμα να κυβερνά», η οποία προσομοίαζε περισσότερο προς τις βασιλικές δικτατορίες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Ιβηρικής Χερσονήσου παρά προς το ιταλικό φασιστικό και το εθνικοσοσιαλιστικό μοντέλο¹. Ο Μεταξάς, αντίθετα προς τους αδύναμους αυλικούς πρωθυπουργούς της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας (Μίλαν Στογιαντίνοβιτς και Γκεόργκι Κιοσεϊβάνωφ), δεν ήταν ένα ετερόφωτο σώμα. Αρχικά ήταν εντολοδόχος του βασιλιά, αλλά, μόλις απέκτησε συνείδηση της δύναμής του, αυτονομήθηκε και ισχυροποίησε τη θέση μέσα στο καθεστώς, χωρίς ωστόσο να επιδιώξει αναμέτρηση με τον βασιλιά Γεώργιο Β΄ ή να αμφισβητήσει τον βασιλικό θεσμό. Μετά το 1938 ο Γεώργιος Β΄ δεν είχε πλέον τη δυνατότητα ή τη θέληση να ανατρέψει τον Μεταξά, ταυτίζοντας έτσι την τύχη του με αυτήν του ισχυρού δικτάτορα.

Όπως θα εξηγηθεί παρακάτω, οι σχέσεις των δύο ισχυρών ανδρών (βασιλιά και Μεταξά) αναδείχθηκαν (άδηλα) ανταγωνιστικές κατεξοχήν στο πεδίο διαπαιδαγώγησης της νεολαίας. Τον Νοέμβριο του 1936 ιδρύθηκε η

* Η παρούσα ανακοίνωση βασίζεται στη δημοσίευση του γράφοντος, «Το καθεστώς Μεταξά, 1936-1940», στο: Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά 1936-1941*, εφημερίδα *Τα Νέα*, Αθήνα 2010, σσ. 49-82.

¹ Στάνλεϊ Τζ. Πέν, *Μια ιστορία του Φασισμού 1914-1945*, μετ. Κώστας Γεώργμας (Αθήνα: Φιλίστωρ, 2000), σσ. 409-410, 437-438, 448-449. Bernd J. Fischer, «Introduction» και S. Victor Papacosma, «Ioannis Metaxas and the "Fourth of August" dictatorship in Greece», στο: B. Fischer (επιμ.), *Balkan Strongmen: Dictators and Authoritarian Rulers of South Eastern Europe* (London: Hurst, 2007), σσ. 3-4, 196-197.

Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ), η οποία στόχευε στο να δημιουργήσει το μαζικό λαϊκό έρεισμα που στερείτο το καθεστώς· επιπλέον, μέσα από τις τάξεις της το καθεστώς θα αναζητούσε μελλοντικά αφοσιωμένα πρόσωπα για τη στελέχωση του κρατικού οργανισμού. Το μεταξικό Νέον Κράτος επιδίωκε μέσω της ΕΟΝ τη δημιουργία μιας «πραγματικά ανεξαρτήτου, ανιδιοτελούς και υπευθύνου ηγέτιδος τάξεως», μιας «εθνικής πολιτικής αριστοκρατίας» (σύμφωνα με τις προσφιλείς θεωρίες των ελίτ), η οποία θα οδηγούσε το Έθνος προς «νέας εκπολιτιστικές κατακτήσεις». Τα πρώτα τμήματα της ΕΟΝ παρουσιάστηκαν ενώπιον του Μεταξά στις 7 Νοεμβρίου 1937 στην Πάτρα. Σύμφωνα με τον ιδρυτικό νόμο, σκοποί της οργάνωσης ήταν η «εθνική και ηθική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας»: «η επωφελής διάθεσις του ελευθέρου από της εργασίας ή των σπουδών χρόνου των νέων, προς προαγωγήν της σωματικής και πνευματικής καταστάσεως αυτών, ανάπτυξιν του Εθνικού φρονήματος και της πίστεως προς την θρησκείαν, δημιουργία πνεύματος συνεργασίας και κοινωνικής αλληλεγγύης, και έγκαιρον επαγγελματικόν προσανατολισμόν εκάστου, αναλόγως προς τας φυσικάς ιδιότητας αυτού»².

Τα μέλη της ΕΟΝ φορούσαν ομοιόμορφη μπλε σκούρα στολή και δίκωχο, και χωρίζονταν ανάλογα με την ηλικία τους σε σκαπανείς, -ισσες (7-13 ετών), φαλαγγίτες (-ισσες) Β (14-18) και φαλαγγίτες (-ισσες) Α (19-25). Οφείλουμε εδώ να επισημάνουμε ότι τον Δεκέμβριο του 1937 ιδρύθηκαν επίσης στην Αθήνα, με πρωτοβουλία του Υπουργού – Διοικητού Πρωτευούσης (και πρώην Δημάρχου Αθηναίων) Κωνσταντίνου Κοτζιά, τα Τάγματα Εργασίας, μια παραστρατιωτική οργάνωση (400 περίπου ατόμων με γκριζες στολές) υπό την αρχηγία του Ιωάννη Βεζανή, η οποία ακολουθούσε το μοντέλο των ναζιστικών Ταγμάτων Εφόδου. Τα Τάγματα Εργασίας είχαν συσταθεί τυπικά για την αξιοποίηση των ανέργων στην εκτέλεση δημοσίων έργων, αλλά στην πραγματικότητα στόχευαν να λειτουργήσουν ως φρουρά πραιτωριανών. Η δράση τους ωστόσο υπήρξε βραχύβια και πρακτικά δεν ξεπέρασε τα όρια του γραφικού· στις 9 Ιουνίου 1938 καταργήθηκαν με απόφαση του Μεταξά και τα μέλη τους προσχώρησαν στην ΕΟΝ. Η ΕΟΝ δεν μπορεί να παρομοιαστεί με τα γερμανικά Τάγματα Εφόδου, αλλά ακολουθούσε πιστά την αυστηρή αγωγή

² *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* τεύχος Α', αρ. 499 (10 Νοεμβρίου 1936) σσ. 2666-2667 (Α.Ν. «περί συστάσεως Εθνικής Οργανώσεως της Νεολαίας»).

των νεολαιών των ολοκληρωτικών καθεστώτων. Ο Μεταξάς οραματιζόταν την ηθικοποίηση της κοινωνίας μέσω της πειθαρχίας, της πίστης στον βασιλιά και της εργασίας. Προέβαλλε τη χειρωνακτική εργασία ως πρωταρχική εξαγνιστική αρετή και κοινωνικό καθήκον. Ο αθλητισμός και η γύμναση του σώματος εντάσσονταν στην ίδια ιεραρχία ανώτερων αξιών.

Πρότυπο αγωγής της ΕΟΝ ήταν η «σπαρτιατική» (sic) οργάνωση και διαπαιδαγώγηση των νέων³. Ο Μεταξάς κήρυττε με θέρμη την πίστη του στη διαχρονική λάμψη του ελληνικού πνεύματος, με έμφαση στο πνεύμα της αρχαίας Σπάρτης ως «το καταλληλότερο αρχαίο πρότυπο» (λόγω της απόλυτης πειθαρχίας προς τις αρχές και τις εξουσίες της πολιτείας), αλλά και στον λαϊκό (νεοελληνικό) πολιτισμό. Η γλαφυρότερη απόδοση αυτού του «σπαρτιατικού» ιδεώδους διατυπώθηκε από μια απρόσμενη κατεύθυνση, τον Ι. Μ. Παναγιωτόπουλο, σε μια έκδοση του Γραφείου Πνευματικών Υπηρεσιών το 1937: «η δωρική αρετή, η τραχύτητα του ήθους, η ανεξιλέωτη κι αυστηρή εκείνη στρατιωτική αγωγή, που εκμηδένιζε το άτομο [...] και που δεν είχε άλλο σκοπό παρά να δημιουργήσει από τους λιγιστούς Δωριείς του Ευρώτα αρχηγούς λαών, ικανούς και την πατρίδα να διευθύνουν και στους άλλους να δείξουν τη δύναμή τους [...] το πρότυπο της δωρικής αρετής [...] οι Σπαρτιάτες αγωνίστηκαν με την αδάμαστη αρετή τους, για να θεμελιώσουν τη δόξα και το μεγαλείο του τόπου των. Δεν λογάριασαν ούτε τη στέρηση ούτε τον κόπο· ανέβασαν τον ασκητισμό της στρατιωτικής ζωής σε περιωπή κοσμοθεωρίας· υπόταξαν το άτομο στο σύνολο, το ιδιωτικό συμφέρον στο γενικό καλό, τη δίψα της ατομικής επιβιώσεως στην ανάγκη της αναδείξεως της χώρας. [...] κατόρθωσαν να δημιουργήσουν το ιδανικό πρότυπο της οργανωμένης πολιτείας και να το παραδώσουν αδιάφθορο στους αιώνες»⁴. Η ιδιότυπη «σπαρτιατική» αγωγή υπερτόνιζε τα κολλεκτιβιστικά στοιχεία της αυστηρής υπακοής και της σιδηράς πειθαρχίας καθώς και της ένταξης σε ένα ομοιόμορφο σύνολο· έτσι, ο Σκαπανέας χαρακτηριζόταν στα σχολικά αναγνωστικά ως «ένας μικρός Έλληνας στρατιώτης». Πάνω απ' όλα όμως τίθετο για πρώτη φορά στην κορυφή, ως απόλυτη και υπέρτατη, η αξία που άκουγε στο όνομα «Κράτος», μία αξία η οποία κατά τον Emilio Gentile (εμβριθή γνώστη και μελετητή

³ Περ. *Η Νεολαία* (της ΕΟΝ) αρ. 2, 22 Οκτωβρίου 1938, σ. 43.

⁴ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Μορφές της ελληνικής γης* (Αθήνα: Γραφείο Πνευματικών Υπηρεσιών, 1937), σσ. 59-61.

του ιταλικού φασισμού) αποτελεί την πεμπτουσία του αξιακού συστήματος του φασισμού⁵. Ο κανονισμός «εσωτερικής υπηρεσίας» της ΕΟΝ του 1939 αποτύπωνε, ασφαλώς, πιστά αυτά τα ιδεώδη: «η ψυχική και ιδεολογική διαπαιδαγώγησις, ως και η σωματική αγωγή των Ελληνοπαίδων συμφώνως προς τας ηθικάς, κοινωνικάς και πολιτικάς κατευθύνσεις του Κράτους, ως τούτο διαμορφούται από της 4ης Αυγούστου 1936, ως και η στρατιωτική προπαίδευσις αυτών»⁶.

Ο κανονισμός αυτός προέβλεπε επίσης να παρέχονται στους Φαλαγγίτες «γενικαί γνώσεις επί της διεξαγωγής του αγώνος τού πεζικού και εκπαίδευσις εις την βολήν διά πολεμικού όλπου (τυφεκίου μάνλιχερ)», όπως επίσης στρατιωτική προπαίδευση (προστάγματα κλπ.) και ασκήσεις (βολές, πορείες, γνώσεις χρησιμοποίησης του εδάφους κλπ.)⁷. Η στρατιωτική αγωγή της ΕΟΝ δεν έπλαθε όμως πολεμοχαρείς στρατιώτες γαλουχημένους με την «ευγένεια του πολέμου» και εμποτισμένους με το μιλιταριστικό πνεύμα της εδαφικής κατάκτησης, αλλά στόχευε περισσότερο στην αναγκαία πρακτική εξοικείωση των νέων με τον επερχόμενο παγκόσμιο πόλεμο. Κατά τα άλλα, ο περισσότερος χρόνος της ΕΟΝ αναλωνόταν σε εκδρομές, αθλοπαιδιές, δωρεάν ψυχαγωγία στους κινηματογράφους, σε κατασκηνώσεις κλπ. Μάλιστα, ένα θετικό στοιχείο της ΕΟΝ (πέρα από τη συναναστροφή με συνομηλικούς) ήταν το γεγονός ότι το θηλυκό στοιχείο κινητοποιήθηκε για πρώτη φορά μαζικά (υπό τη θεσμική επίβλεψη του κράτους) εκτός οικίας, σε ρόλους αθλητισμού και κοινωνικής πρόνοιας (χωρίς να λείψουν τα διάσπαρτα σεξουαλικά σκάνδαλα).

Μολονότι το καθεστώς υποστήριζε πως η εγγραφή στην ΕΟΝ δεν ήταν υποχρεωτική, στην πραγματικότητα ήταν. Με εγκύκλιό του το 1938, το υπουργείο Παιδείας μερίμνησε ώστε «από του αρξαμένου σχολικού έτους άπαντες οι μαθηταί των σχολείων αποτελούσι συντεταγμένα τμήματα της Εθνικής Οργανώσεως Νέων». Στο τέλος του 1938 *Η Νεολαία* (η περιοδική έκδοση της ΕΟΝ) ανακοίνωσε ότι η οργάνωση αριθμούσε 500.000 μέλη και θριαμβολόγησε προεξαγγελτικά ότι «αι τάξεις των φαλαγγών μας

⁵ Ο Ε. Gentile [*Φασισμός. Ιστορία και ερμηνεία*, μετ. Ευάγγελος Κατσιφός, (Αθήνα: Ασίνη, 2007), σσ. 102, 125] υποστηρίζει ότι ο φασισμός ήταν πάνω απ' όλα μια ιδεολογία του «Κράτους», υπό την έννοια της ολοκληρωτικής διάλυσης και διάχυσης του ιδιωτικού στο δημόσιο και της υποταγής των αξιών της ιδιωτικής ζωής στη δημόσια σφαίρα.

⁶ Παύλος Πετρίδης, (εισ.-επιμ.), *Ε.Ο.Ν.: Η φασιστική νεολαία Μεταξά* (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2000), σ. 23.

⁷ Ο.π., σσ. 236-244, 254, 308, 311-315.

πυκνούνται οσημέραι και τείνουσιν να περιλάβουν όλους τους νέους της Ελλάδος»⁸. Σταθμός στην εξέλιξη της ΕΟΝ υπήρξε ο αναγκαστικός νόμος 1798 του Ιουνίου 1939, ο οποίος όριζε ότι «η Εθνική και ηθική αγωγή της Νεολαίας είναι έργο του Κράτους» (άρθρο 1)⁹. Η ανάληψη της ευθύνης διαπαιδαγώγησης της νεολαίας από το Κράτος έθεσε «ζήτημα υπάρξεως δια κάθε άλλην οργάνωσιν νέων»¹⁰. Ήδη βέβαια με τον ιδρυτικό νόμο του 1936 (άρθρο 13) όλα «εν γένει» τα αθλητικά, τα γυμναστικά και τα φίλαθλα σωματεία και οι αθλητικές ομοσπονδίες της χώρας είχαν τεθεί «υπό την εποπτείαν» του Ανωτάτου Διοικητικού Συμβουλίου της ΕΟΝ¹¹. Πρόεδρος του Ανωτάτου αυτού Διοικητικού Συμβουλίου ήταν εξαρχής (από ιδρύσεως της νεολαίας το 1936) ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, δηλ. ο Ι. Μεταξάς. Με τον νόμο 1798 όμως η παρέμβαση του Νέου Κράτους της 4ης Αυγούστου προχώρησε, ποιοτικά, πολλά βήματα παραπέρα: το Σώμα Ελλήνων Προσκόπων (ΣΕΠ, ίδρ. 1917), του οποίου ανώτατος αρχηγός ήταν ο Διάδοχος του Θρόνου, συγχωνεύτηκε με την ΕΟΝ καθώς επίσης απαγορεύτηκε η σύσταση οποιασδήποτε άλλης οργάνωσης, σωματείου ή ιδρύματος με τους ίδιους σκοπούς, ενώ παράλληλα ο υπουργός Εθνικής Παιδείας αποκτούσε το δικαίωμα να διαλύει, με απόφασή του, οποιαδήποτε οργάνωση, σωματείο ή ίδρυμα τέτοιου είδους. Τον Ιούνιο του 1939 οι Πρόσκοποι, η ΧΑΝ και η ΧΕΝ έπαυσαν να υπάρχουν και η περιουσία τους περιήλθε στην ΕΟΝ. Η *Νεολαία*, σε άρθρο της με πηχναίο τίτλο «η ολοκλήρωσις» (sic), θριαμβολόγησε τότε ότι με την προσχώρηση του Σώματος των Προσκόπων στην ΕΟΝ «ολοκληρώνεται το έργο της συντάξεως της ελληνικής νεότητος εις ένα σώμα, υπό ενιαίον πρόγραμμα, υπό ένα Αρχηγόν, τον Ιωάννην Μεταξάν»¹². Σύμφωνα με στοιχεία του καθεστώτος, ο αριθμός των μελών της ΕΟΝ αυξήθηκε από περίπου 9.000 τον Νοέμβριο του 1937 σε 1.200.000 τον Αύγουστο του 1940, εγκολπώνοντας έτσι ολόκληρη σχεδόν την ελληνική νεολαία. Η ΕΟΝ αποτέλεσε λοιπόν το πλέον ολοκληρωτικό και αμιγώς φασιστικό δομικό χαρακτηριστικό του μεταξικού καθεστώτος. Παρότι τα μέλη της ΕΟΝ

⁸ Περ. *Η Νεολαία* αρ. 11, 24 Δεκεμβρίου 1938 σ. 332 και αρ. 12, 31 Δεκεμβρίου 1938, σ. 398.

⁹ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* τεύχος Α', αρ. 244 (17 Ιουνίου 1939) σ. 1596 (Α.Ν. «περί Εθνικής και Ηθικής Αγωγής της Νεολαίας»). Π. Πετρίδης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 271.

¹⁰ Περ. *Η Νεολαία* αρ. 34, 3 Ιουνίου 1939, σ. 1098.

¹¹ Βλ. παραπάνω υποσ. 2.

¹² Βλ. παραπάνω υποσ. 10.

ορκίζονταν πίστη στον βασιλιά, στην πραγματικότητα όμως μεταβάλλονταν σε «στρατιώτας και αγωνιστάς της ιδέας της 4ης Αυγούστου».

Το 1939 η ΕΟΝ εξελίχθηκε επομένως σε κρατικό θεσμό, κάτι καινούργιο σε σχέση με ό,τι είχε προηγηθεί. Η επιτυχία της ολοκληρωτικής επικράτησης της ΕΟΝ ήταν η κορυφαία επιτυχία της όλης πολιτικής σταδιοδρομίας του Μεταξά. Η προσωπολατρεία του Μεταξά έλαβε, εύλογα, τεράστιες διαστάσεις στον χώρο της νεολαίας. Τα μέλη της κρατικής νεολαίας φαίνονταν σαν τα κακομαθημένα παιδιά του δικτάτορα. Οι παροχές προς τα μέλη της (ιδιαίτερα τα δωρεάν κινηματογραφικά εισιτήρια) έμοιαζαν με προνόμια μέσα στα γενικότερα πλαίσια της οικονομικής στενότητας που βάρυνε το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής κοινωνίας¹³. Το διακύβευμα ήταν επίσης ανάλογο με τη λαμπρότητα των δημόσιων τελετών της ΕΟΝ. Η ΕΟΝ ήταν το εμφανές τεκμήριο ότι η Ελλάδα μετατρέποταν σε προσωπικό κράτος του Μεταξά. Λίγες εβδομάδες πριν τον θάνατό του ο Μεταξάς έγραφε στο ημερολόγιό του ότι η Ελλάς έγινε «Κράτος ολοκληρωτικό». Η σημείωση όμως αυτή του Μεταξά ήταν περισσότερο επιθυμία παρά τετελεσμένο γεγονός. Η ΕΟΝ θα εξελισσόταν δυνητικά και μόνον (εάν δεν μεσολαβούσε ο πόλεμος), μετά την παρέλευση μίας γενιάς, σε μια μαζική δύναμη αφοσιωμένη στο καθεστώς και στις αρχές της 4ης Αυγούστου¹⁴.

Πάντως, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η ενσωμάτωση των Προσκόπων στην ΕΟΝ είχε πολλαπλή και βαρύνουσα πολιτική σημασία. Οι ευθύνες και οι εξουσίες του Μεταξά και του κυβερνητικού σχήματός του περιστέλλονταν στους τομείς της εξωτερικής πολιτικής, των ενόπλων δυνάμεων και της νεολαίας από τις αρμοδιότητες του βασιλιά. Ο ρόλος του Μεταξά στους δύο πρώτους τομείς παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του το 1941 συμπληρωματικός. Στη διάρκεια δηλαδή του καθεστώτος (1936-41) υφίσταντο δύο διακριτοί (εφαπτόμενοι αλλά όχι ομόκεντροι) πόλοι

¹³ Παναγιώτης Γ. Βατικιώτης, *Μια πολιτική βιογραφία του Ιωάννη Μεταξά. Φιλολαϊκή απολυταρχία στην Ελλάδα, 1936-1941*, μετ. Δήμητρα Αμαραντίδου, πρόλογος Θάνος Βερέμης (Αθήνα: Ευρασία, 2005), σσ. 311-312.

¹⁴ Για την ΕΟΝ βλ. γενικότερα Ελένη Ι. Μαχαίρα, *Η Νεολαία της 4ης Αυγούστου: φωτογραφίες* (Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 1987). Ζαφειρούλα Ι. Καγκαλίδου, *Εκπαίδευση και πολιτική. Η περίπτωση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου* (Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 1999), σσ. 70-84. Π. Πετρίδης (επιμ.), ό.π.. Βαγγέλης Αγγελής, «Γιατί χαιρέται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα...». «Μαθήματα Εθνικής Αγωγής» και νεολαιίστικη προπαγάνδα στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2006). Μαρίνα Πετράκη, *Ο μύθος του Μεταξά: Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*, μετ. Μάρα Μοίρα (Αθήνα: Ωκεανίδα, 2006), σσ. 41-51.

πολιτικής εξουσίας με κέντρα τον Γεώργιο Β΄ και τον δικτάτορα. Ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Αθήνα Λίνκολν ΜακΒή κάνει εύστοχα λόγο για «δυναρχία», για «Σιαμαίους» και «γόρδιο δεσμό» μεταξύ βασιλιά και Μεταξά¹⁵. Κατά τα πρώτα δύο έτη του καθεστώτος η πλάστιγγα της εξουσίας έγερνε προς τον πρώτο πόλο και μπορούμε να κάνουμε λόγο για βασιλική δικτατορία. Από τον Σεπτέμβριο του 1938 οι βασιλικές αρμοδιότητες και πρωτοβουλίες περιορίστηκαν και το καθεστώς μπορεί να προσδιοριστεί πληρέστερα ως δικτατορία Μεταξά. Αυτή η ιδιότυπη «δυναρχία» ωστόσο δεν καταλύθηκε και αποτέλεσε μια από τις βασικές ειδοποιούς διαφορές του ελληνικού καθεστώτος από τις φασιστικές δικτατορίες.

Η μεταβολή ισχύος στον χώρο της νεολαίας συντελέστηκε ως εξής: Βάσει του ιδρυτικού νόμου του 1936, Γενικός Αρχηγός της ΕΟΝ είχε οριστεί τυπικά ο διάδοχος Παύλος, ενώ τον Δεκέμβριο του 1938 οι πριγκίπισσες Φρειδερίκη και Ειρήνη ονομάστηκαν αντίστοιχα επίτιμος Γενικός Διοικητής και επίτιμος Γενικός Επιθεωρητής των Σχηματισμών Θηλέων της ΕΟΝ¹⁶. Ωστόσο, η πραγματική αρχηγία βρισκόταν στα χέρια του Μεταξά (ο οποίος είχε εξαρχής την καταστατική ιδιότητα του προέδρου του Ανωτάτου Διοικητικού Συμβουλίου της οργάνωσης, του Γενικού Επιθεωρητή, και τον Νοέμβριο του 1937 είχε «αποδεχθεί» να είναι «Πρώτος Φαλαγγίτης», ενώ το επόμενο έτος ανακηρύχθηκε «Πρώτος Νέος της Ελλάδος») και του πειθήνιου κυβερνητικού επιτρόπου (Αλεξάνδρου Ν. Κανελλόπουλου). Το άρθρο 9 του νέου κανονισμού (του 1939) όριζε με σαφήνεια: «Η Ε.Ο.Ν. τελεί υπό την Διοίκησιν του Γενικού Επιθεωρητού, όστις κατευθύνει αυτήν», ενώ «αποφάσει του Γενικού Επιθεωρητού είναι δυνατόν η εξουσία εν όλω ή εν μέρει να μεταβιβάζεται εις τον Κυβερνητικόν Επίτροπον» (άρθρο 10)¹⁷ (και όχι στον Γενικό Αρχηγό και Διάδοχο του Θρόνου). Η ανατροπή λοιπόν στο ισοζύγιο ισχύος, που συντελέστηκε το 1939, ήταν καθοριστική.

Το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και εν συνεχεία η επέκταση της παγκόσμιας σύρραξης στη Μεσόγειο (τον Ιούνιο του 1940) και ο εκ νέου θαλάσσιος αποκλεισμός της Ελλάδας από το διεθνές εμπόριο

¹⁵ John O. Iatrides (επιμ.), *Ambassador MacVeagh Reports. Greece, 1933-1947* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980), σ. 150.

¹⁶ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* τεύχος Α΄, αρ. 461 (9 Δεκεμβρίου 1938) σ. 3029.

¹⁷ Π. Πετρίδης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 39.

προσέδωσαν νέους ρόλους στα μέλη της ΕΟΝ, ιδίως στους Φαλαγγίτες, επιτάσσοντας τη συμβολή τους στην «προσπάθειαν προς την κατά το δυνατόν αυτάρκειαν» της χώρας σε διατροφικά είδη¹⁸. Η χρησιμοποίηση της ΕΟΝ στη «μάχη του σίτου» (δηλ. στην κρατική εκστρατεία για την επίλυση του επισιτιστικού προβλήματος της χώρας) εκφράστηκε επίσημα από τα χείλη του Μεταξά. Μόλις εισέβαλε η Wehrmacht στην Πολωνία, τον Σεπτέμβριο του 1939, ο Μεταξάς, απευθυνόμενος προς τα μέλη της ΕΟΝ, έδωσε το σύνθημα «Επιστροφή στο χωριό» και την εντολή να μεταβάλουν γρήγορα την Ελλάδα σε ένα «Αγροτικό Στρατόπεδο που δεν θάχρη ούτε μια γωνιά ακαλλιέργητη». Με έτερη εγκύκλιο προς τις διοικητικές αρχές (Γενικούς Διοικητές, νομάρχες, επάρχους κλπ.), η οποία ανανεώθηκε την άνοιξη και τον Οκτώβριο του 1940, η καλλιέργεια της γης έπρεπε να αποτελέσει στο εξής για τον καθένα πολίτη «εθνικόν καθήκον, όμοιον προς το καθήκον του στρατεύεσθαι» και ο αγροτικός κόσμος, όπως και οι Φαλαγγίτες της ΕΟΝ, όφειλαν να γίνουν, μέσα από αυτήν την ιδιότυπη «γενικήν γεωργικήν επιστράτευσιν» (sic), «ο πράσινος στρατός της υπαίθρου», «ο στρατός της οικονομικής ζωής της Ελλάδος» ο οποίος θα έδινε τη «μάχη της αυταρκείας» για την πλήρη επάρκεια της χώρας σε είδη διατροφής, ιδίως σε δημητριακά και μάλιστα σε σίτο¹⁹. Μάλιστα, η «γενική γεωργική επιστράτευση» της ΕΟΝ υποστηριζόταν από μια προπαγανδιστική εκστρατεία, αποτελούμενη από ένα έγχρωμο κινηματογραφικό φιλμ και μερικές πολύχρωμες αφίσες, οι οποίες απεικόνιζαν έναν ρωμαλέο αγρότη να οργώνει τη γη και χαμογελαστά ζευγάρια νεαρών γεωργών να κρατούν δεμάτια σιτάρι. Συνθήματα, όπως «Πλούσιοι είναι οι καρποί της γης – ευτυχία στο χωριό», «Η μάχη του σίτου – Επάρκεια ψωμιού», «Η καλλιέργεια της γης συνιστά Εθνικό Καθήκον» και «Κάθε τμήμα της ελληνικής γης πρέπει να καλλιεργηθεί», μετέφεραν εύγλωττα το πολιτικό μήνυμα των έγχρωμων εικόνων²⁰.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε με ασφάλεια να υποστηρίξουμε ότι η σύσταση και η ανάπτυξη της ΕΟΝ αποτέλεσε το καθοριστικότερο και ουσιαστικότερο βήμα του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου προς την

¹⁸ Πρβλ. *Το τετραετές έργον του Υπουργού της Γεωργίας κ. Γ. Κυριακού* (Αθήναι: χ.ε., 1940), σσ. 5-6 (23 Ιουνίου 1940).

¹⁹ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Έδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια: Ο «γεωργικός εθνικισμός» στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία, 1927-46* (Αθήνα: Πατάκης, 2011), σσ. 165-167, 187-188.

²⁰ Μ. Πετράκη, *ό.π.*, σσ. 191-193.

κατεύθυνση του ολοκληρωτισμού και του φασισμού. Ωστόσο, το βήμα αυτό παρέμεινε ανολοκλήρωτο. Παρά τις ριζικές ανατροπές που συντελέστηκαν στον χώρο της νεολαίας και παρόλα τα υπόλοιπα βήματα του μεταξικού καθεστώτος (στον χώρο της οικονομίας, των γραμμάτων και των τεχνών κλπ.) προς έναν (κατά τον Gentile) «αυταρχικό εκσυγχρονισμό» της νεωτερικότητας, παρόμοιο με αυτόν του υποδείγματος του ιταλικού φασισμού²¹, η οικοδόμηση του φασισμού στη μεταξική Ελλάδα υπήρξε από πολλές απόψεις ατελής, και οι παραδοσιακοί θεσμοί της Εκκλησίας, της θρησκείας, της βασιλείας και της οικογένειας διατήρησαν σχεδόν ακέραιη την ισχύ και την αυτοτέλειά τους. Ο Μεταξάς κάλεσε εξαρχής (σε ραδιοφωνική του ομιλία την 10 Αυγούστου 1936) του νέους να σταθούν στο ύψος «της μόνης πραγματικότητας [που είναι] το Ελληνικόν Έθνος» και να αντισταθούν σε νέες ιδέες. Το πολιτικό ύφος του ίδιου του Μεταξά δεν ήταν ριζοσπαστικό, δεν εισήγαγε δραστικά νέους κώδικες αξιών, αλλά αναπαρήγαγε περισσότερο τον ελληνικό συντηρητικό πολιτικό λόγο της προδικτατορικής περιόδου. Σε αντίθεση προς τους Ιταλούς Φασίστες, που θεωρούσαν την πολιτική από μόνη της ως ύπατη αξία και οι οποίοι προχώρησαν σε μια ρητορική «ιεροποίηση της πολιτικής» και επιδίωξαν να αφομοιώσουν ολοκληρωτικά τον άνθρωπο, ψυχή τε και σώματι, στις δομές του φασιστικού «Κράτους» (περιορίζοντας την παρουσία του καθολικισμού και της βασιλείας –τους παραδοσιακούς θύλακες της συντηρητικής τάξης πραγμάτων), ο Έλληνας δικτάτορας σε λόγο του προς γονείς και δασκάλους (19 Οκτωβρίου 1939) εξήρε την ορθόδοξη ταυτότητα, την «Ελληνική Εκκλησία», το Έθνος και την οικογένεια, η οποία αποτελούσε, κατά τον ίδιο, «το κύτταρον της ελληνικής κοινωνίας». Επίσης, ενώ οι πρώτοι φαντάζονταν (μεταπλάθοντας τις διδαχές των κοινωνιολόγων Roberto Michels και Vilfredo Pareto) μια κοινωνία οργανωμένη και υποταγμένη σε μια «πολιτική αριστοκρατία», σε μια τάξη σύγχρονων Πλατώνων (που ενσαρκωνόταν στο Gran Consiglio του φασιστικού κόμματος), αυτό δεν θα μπορούσε και των πραγμάτων να συμβεί στην ελληνική περίπτωση, όπου ο Μεταξάς περιβαλλόταν (ηθελημένα) από έναν στενό κύκλο άσημων ή περιορισμένων ικανοτήτων ανθρώπων και τα πάντα εξαρτώντο από τον

²¹ Πρβλ. E. Gentile, *Φασισμός, ό.π.*, σ. 314.

ίδιο²². Σε κάθε περίπτωση, η μεσολάβηση του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ο φυσικός θάνατος του Ι. Μεταξά δεν άφησαν στο καθεστώς του το χρονικό περιθώριο που χρειαζόταν (την παρέλευση τουλάχιστον μίας γενιάς), για να ωριμάσει θεσμικά και ιδεολογικά.

²² Π. Βατικιώτης, *ό.π.*, σσ. 341-343, 350. Πρβλ. Eric J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας, 1914-1991*, μετ. Βασίλης Καπετανγιάννης (Αθήνα: Θεμέλιο, 2004²), σ. 156. Emilio Gentile, *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*, μετ. Keith Botsford (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996), σσ. 153-154. Του ιδίου, *Φασισμός, ό.π.*, σσ. 133, 182-183.